

„Fu magh kit az patikaba ugian sesamusnak hinak”: régi orvosi szakkönyvek kiállítása az ELTE Egyetemi Könyvtárban

POGÁNY GYÖRGY

nyugalmazott könyvtárigazgató

bibliofil52@gmail.com

Az ország legnagyobb és legnépszerűbb, legtöbbek által látogatott kulturális rendezvényét, a *Múzeumok Éjszakáját* a nyári napfordulóhoz legközelebb eső hétvége szombatján rendezik – immár huszadik alkalommal került sor a programokra, amelyeket külföldi mintákat követve először 2002-ben rendeztek meg. Ebben az évben június 25-én a kiállítótérek és gyűjtemények koncertekkel, tárlatvezetésekkel, interaktív eseményekkel, családi programokkal, valamint számos meglepetéssel készültek arra, hogy felejthetlenné tegyék ezt a varázslatos nyárestét.

A *Múzeumok Éjszakájának* különlegessége, hogy egy belépőjegy-karszalag megvásárlásával az összes, a programokban részt vevő intézmény látogatható, többek között az érdekes ajánlatokkal rendelkező könyvtárak is. Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár hosszú ideje résztvevője a *Múzeumok Éjszakájának*, amelyen a nagyközönség megismerheti a bibliotéka különféle értékeit és betekintést kaphat a könyvtári munka egyes, a közönség előtt többnyire ismeretlen szektoraiba. Az Egyetemi Könyvtár állománya, szolgáltatásai révén igencsak alkalmas erre a szerepre, hiszen immár ötödfélszáz éve, 1561 óta, a nagy-szombati jezsuita kollégium alapításától szervesen fejlődik gyűjteménye, amely 1635-től a Pázmány Péter alapította univerzítás munkáját támogatja. A magyar nagykönyvtárak közül a legrégebbi, folyamatosan fejlődő állománnyal rendelkezik, régi és ritka könyvei között szép számmal akadnak még a XVI. században beszerzett tomosok. A ma muzeális ritkaságnak számító kötetek persze a maguk korában alapvető tudományos munkák voltak, elsődleges feladatuk a kollégiumi, illetve később egyetemi oktatás és kutatás segítése. Megkönnyítette a korszerű szakkönyvek beszerzését a jezsuita rend, amely az újkorban nemcsak páratlanul sikeres oktató és tudományos tevékenységet folytatott, de kiterjedt nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően előbb-utóbb Magyarországon is megjelentek a könyvtár állományában a korabeli tudományosság alapművei.

1. ábra. Dioscorides: *De medicinali materia libri sex*, Ioanne Ruellio Suesionensi interprete. Francofurti: Chr. Egenolphum Hadamarium, 1549 (126.o.), ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Egyetemi Könyvtár, Ant. 4156)

A *Múzeumok Éjszakája* idei rendezvényeihez kapcsolódóan került sor a bibliotéka XVI. századi orvosi könyveiből válogató kiállítás megnyitójára, amelyet július 1-jén, a Semmelweis Emléknapon néztünk meg,

gondolva, hogy könyvtárosként így emlékezhetünk legméltóbban az anyák megmentőjére.

Az Egyetemi Könyvtár állományában az orvostudomány komoly helyet tölt be, hiszen 1769-től, a hazai orvosképzés megindulásától a bibliotéka feladata volt a hallgatók, illetve a professzorok könyvigényének kielégítése. A második világháború után az orvosi kar önálló egyetemmé vált, így az Egyetemi Könyvtár jelenlegi gyűjtőkörében az orvostudomány már nem szerepel, de a megelőző korszakban beszerzett művek ma is megtalálhatók az intézmény kollekciójában, és ha értelemszerűen a napi gyógyító munkában már nincs is jelentősége a muzeális tomusoknak, annál nagyobb a szerepe a tudomány- és művelődéstörténeti kutatásokban.

A XVI. század a modern orvostudomány küzdelmekkel teli vajúdásának időszaka volt, a korájkor tudományos paradigmáját meghatározó orvosok ekkor fordultak el az ókori orvoslástól és kezdték kialakítani a tapasztalatokon alapuló modern európai gyógyítást. Három területen bontakozott ki ekkor a gyógyítás tudománya: az anatómiában, a sebészetben és a gyógyszerészetben. A kiállításon bemutatott kötetek is ezt a három területet reprezentálják.

A gyógyszerészet évezredekén keresztül a gyógynövények felhasználását jelentette, hatalmas tapasztalati tudás gyűlt össze az idők során; és persze számos babonás hiedelem is kötődött a gyógynövényekhez. Az ókor egyik legnagyobb hatású herbáriumának szerzője az I. században élt görög származású katon orvos, DIOSZKORIDÉSZ PEDANIOSZ volt. Nero és Vespasianus uralkodása alatt a hadsereggel bejárta gyakorlatilag az egész ismert világot. Gyűjtötte a gyógynövényeket és a hatásukra vonatkozó adatokat. Alapvető munkája volt a *De medicinali materia libri sex* című összefoglaló. A 'materia medica' (Gyógyító anyagok) kifejezés később 'gyógyszertan' értelemben lett használatos. A munka az ókori gyógyszereszmerekek alapvető foglalatja. Dioszkoridész görög-római hagyomány mellett felhasználta a keleti, főleg arab gyógynövényeket és a rájuk vonatkozó ismereteket, de a babonás elemeket mellőzte. Mintegy 600 növényt tárgyalt, azonban kevésbé részletesen bemutatta az olajokat, különféle aromákat, gyógyításra használható állati anyagokat, a bort, valamint a különféle ásványokat is. Utóbbiakat főleg a bőrbajok kezelésére javasolta. Hatása óriási volt. Latinul 1478-ban jelent meg először nyomtatásban, 1499-ben görögül is kiadták. A XVI. században számtalan edícióban vált hozzáférhetővé, a kiállított kiadás Frankfurtban 1549-ben jelent meg, sajtó alá rendezője JOANNES RUELIUS (Jean Ruel) (1474–1537) jeles francia orvos és botanikus volt. Az idők során számtalan kiegészítés készült hozzá. A bemutatott példányban például egykori

magyar tulajdonosa által bejegyzett magyar értelmezések találhatók, a kiállítás címe is ebből a kötetből származik. A munka népszerűségéhez és sikeréhez jelentősen hozzájárult, hogy pompás fametszetes illusztrációkkal jelent meg. A mű egyik alapvető forrása volt MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER 1578-ban kiadott *Herbáriumának*. [1]

A XVI. század talán legjelesebb botanikusa az arisztokrata származású németalföldi tudós, CAROLUS CLUSIUS (Charles de l'Écluse, 1526–1609) volt, aki szinte egész Európát bejárta. 1573-ban II. Miksa császár Bécsbe hívta, a császári kerteknek lett főbotanikusa. Ekkor mélyültek el magyar kapcsolatai, Pozsonyban tagja lett RADÉCZY ISTVÁN (?–1586) püspök humanista körének. Közeli barátságba került a botanika iránt is érdeklődő ZSÁMBOKY JÁNossal (1531–1584) és a jeles pozsonyi orvossal, PURKIRCHER GYÖRGYGYEL (1530 körül–1577). 1573 és 1593 között rendszeresen megfordult BATTYÁNY BOLDIZSÁR (1542–1590) németújvári udvarában. A főúr támogatásával Clusius botanikai kutatásokat végzett Magyarországon, útjaira elkíserte BEYTHE ISTVÁN (1532–1612) németújvári lelkész és botanikus. Clusius műveiben mintegy 1400 növényt ismertetett, ezek közül 480 magyarországi volt. Beythe Istvánnal végzett gyűjtőútjaik eredményeként a prédikátor összeállította az első latin–magyar növényyszótárt: *Stirpium nomenclatur* (Németújvár, 1583). Fia, Beythe András (1564–1599) 1595-ben tette közzé herbáriumát *Fives könüv* címmel (Németújvár, 1595). A kiállításon bemutatott kötet *Clusis Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum historia: libris duobus expressa, ad Maximilianum II. imperatorem* című kötete, amely 1576-ban Antwerpenben jelent meg a híres Plantin-nyomdában és az ibériai flóra első leírása. A példány érdekessége, hogy még a megjelenési évben, 1576-ban dedikálta NICASIUS ELLEBODIUSNAK (1535–1577), a jeles flamand tudósnak, aki OLÁH MIKLÓS meghívására a nagyszombati kollégium tanára és megbecsült tagja volt RADÉCZY PÜSPÖK pozsonyi humanista körének. Ellebodus egyébként a koronázóvárosban hunyt el, könyvtára ugyan szétszóródott, de számos tomus ma is megtalálható az ELTE Egyetemi Könyvtárban. [2]

A XVI. század egyik jeles orvosbotanikusa LEONHARD FUCHS (1501–1566) volt, akit a XVIII. században Linné (1707–1778) „a növénytan atyjának” nevezett. Monumentális receptkönyve, az *Institutionum medicinalae, ad Hippocratis, Galeni, aliorumque veterum scripta recte intelligenda mire utiles, libri quinque: nunc postremum ab autore recogniti, castigatioresque, et compluribus in locis auctiores redditi, cum rerum et locorum insignium plenissimo indice* 1568-ban jelent meg Bázelen, a híres Oporinus-féle nyomdában. A kiállított példány különlegessége, hogy KECSKÉS JÁNOS

2. ábra. Leonhart Fuchs: *Alle Kranckheit der Augen*. Strassburg: durch Heinrich Vogtherren, 1539. (címlapverző), ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Egyetemi Könyvtár, Ant. 1615 [collig. 3.]

(?–1639) pozsonyi kanonok tulajdonához tartozott, aki végrendeletében 373 kötetes könyvtárát a pozsonyi jezsuitákra hagyta. A Fuchs-kötet korábbi tulajdonosa egyébként Nicasius Ellebodus volt.

Fuchs gyakorló orvosként is beírta nevét a tudománytörténetbe. *Alle Kranckheit der Augen durch den hochgelerten doctor Leonhartt Fuchsen zu Onoltzbach zusammen gezogen allen Augenartzen hochnötig zu wissen* című könyve egy korai szemészeti munka. Strassburgban 1539-ben németül jelent meg, jelezve, hogy a korszakban már kezdtek nemzeti nyelven is napvilágot látni a tudományos könyvek. A kötetben közölt metszet a szemet ábrázolja, megadva az egyes részek elnevezését is.

A sebészet a középkori és koraujkori felfogás szerint nem volt teljesértékű orvosi praxis. A XVI. században a francia AMBROISE PARÉ (1510 körül–1590) katonaoorvos tett sokat a sebészet elismertetéséért, bevezette a vérzéscsillapítást, megújította a lőtt sebek kezelését, tökéletesítette az amputálást, különféle protéziseket konstruált. Paré magát nem tekintette újítónak, szerényen csak a régi nagy sebészek követőjének tartotta személyét. [3] A kiállításon Paré-kötet ugyan nem szerepel, viszont látható a Paré által nagyon tisztelt középkori sebész, GUIDO LANFRANCHI (1245 kö-

rül–1306) egyik munkája. Az itáliai sebész tapasztalatait foglalta össze *Chirurgia parva* és *Chirurgia magna* című könyveiben. Előbbi írása a sebészet alapismerteteinek rövid összefoglalása volt, utóbbi pedig a szakterület részletes és fontos kézikönyve. Lanfranchi számos jelentős műtéttani újítást vezetett be, egyik célja kötetével az volt, hogy a sebészetet kiemelje a képzetlen felcserek kezéből és az orvosok által is elismert diszciplínává tegye.[4] Műveit számos nemzeti nyelvre lefordították a könyvnyomtatás feltalálása után, a kiállításon bemutatott *Kleyne Wundartznei des hochberümpften Lanfranci, auss fürbit des wol erfahrenen M. Gregorii Flüguss, Chyrurgen und Wundartzt zu Strassburg, durch Othonem Brunfels verteutscht : dabei viler bewerter Recepten heylsamer Salben und Arzneyen, ein Auszug, bissher von obgenantem M. Grego. für sich selbst in grossem werdt behalten, ietz gmeynem nutz zu Gut, auch in truck geben* című munkája német nyelven Strassburgban jelent meg 1528-ban. A címdalalon közölt fametszet egy korabeli katonaoorvosi beavatkozást ábrázol.

A modern orvostudomány születésében alapvető jelentősége volt az anatómiának. Anatómusok sora kezdte hirdetni, hogy az emberi test felépítése, működése csak a boncolással ismerhető meg. E szakterület képviselői közül a legnagyobb hírnévre ANDREAS VESALIUS (1514–1564) tett szert, akinek *De humani corporis fabrica libri VII* című fő műve 1543-ban jelent meg először Bázelen Oporinus nyomdájában. Vesalius öntudatosan hirdette, hogy az anatómiát nem könyvből kell tanulni, hanem a boncasztalon, a tanárnak nem az ókori szerzők műveiből kell felolvasni, ha-

3. ábra. Guido Lanfranchi: *Kleyne Wundartznei des hochberümpften Lanfranci*. Strassburg: bei Christian Egenolphem, 1528. (címlap), ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Egyetemi Könyvtár, Ant. 1385 [collig. 9.]

4. ábra. Andreas Vesalius: *De humani corporis fabrica libri septem*. Venetiis: apud franciscum Franciscum Senensem et Ioannem Criegher Germanum, 1568. (124.o.), ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Egyetemi Könyvtár, Ant. 5953)

nem boncolni kell és a látottakat kell demonstrálni a hallgatónak, hiszen az emberi test csak emberi holttestekből ismerhető meg, vagyis szakítani kell az állati tetemek felhasználásával az oktatásban. A mű jelentőségét nagyban növelte a mintegy 250, a korábinál jóval pontosabb, ugyanakkor művészi hatású fametszetes illusztráció. A szakirodalomban évszázados vita zajlik a művész vagy művészek kilétéről. Vannak, akik JAN STEPHANUS CALCAR (1499?–1546) német származású olasz festőnek, mások TIZIANO (1490 körül–1576) műhelyének tulajdonítják a pompás metszeteket. Akárki is volt az illusztrátor, Vesalius irányítása mellett készíthette a képeket, ugyanis a mondanivaló és a művészi kivitel olyan tökéletes egységet alkot, hogy ebben szükségszerűen az anatómusnak meghatározó szerepe volt. De meg kell említeni a nyomdászt is: JOHANNES OPORINUS (1507–1566) méltó folytatója volt a bázeli tudós nyomdászoknak és a kötet méltán lett az egyik leghíresebb XVI. századi nyomtatvány. [5]

A *De humani corporis fabrica* több kiadásban jelent meg a XVI. században, ezek közül két edíció tekinthető meg a kiállításon. A második edíció 1555-ben hagyta el a sajtót, majd 1568-ban Velencében jelent meg a tárlókban is megismerhető kiadás egyik példánya. A bemutatott kötet híres metszete hamleti pózban ábrázol egy csontvázat. A kiállított tomus több tulajdonos birtokában volt, míg a XVII. században a pozsonyi jezsuiták Szent Márton templom melletti patikájába került.

A tárlókban helyet kapott a Vesalius-mű 1575-ben Nürnbergben készült edíciójának egy példánya is, amely nemzeti nyelven, németül (*Anatomia, das ist ein kurze und klare Beschreibung von der Ustheilung unnd Zerschneydung aller glider dess Menschlichen Leybs auss den Büchern ...: dess ... D. Andree Vesalii ... in das Tütsch gebracht ... durch Jacob Buwmann ...*) látott napvilágot.

A Vesalius-féle anatómia sikerét jelzi, hogy számos követője akadt. Közülük kiemelkedik JUAN VALVERDE DE AMUSCO (1525?–1588?) spanyol fordítása, amelyhez néhány kisebb kiegészítést is kapcsolt. A kötetben található tulajdonosi bejegyzések alapján JOHANN BIERDÜMPFEL hagyatékából 1620 után egy azonosítatlan Johann nevű férfihoz került, majd később 1665-ben már szintén a pozsonyi jezsuiták gyógyszertárában volt.

Az Egyetemi Könyvtár kiállítása érdekes és színvonalas módon ismerteti meg az érdeklődőkkel a XVI. századi orvostudomány történetének egy szeletét.

A tárlat 2022. szeptember 9-éig volt látogatható előzetes bejelentkezés alapján. ■

Jegyzetek

- [1] Szabó Árpád–Kádár Zoltán: *Antik természettudomány*. Budapest: Gondolat, 1984. 383–385. p.; Benedek István: *Hügieia: Az európai orvostudomány története jelesebb doktorok életrajzával: Ókor, középkor, reneszánsz, újkor kezdete*. Budapest: Gondolat, 1990. 52–53. p.
- [2] Barlay Ö. Szabolcs: *Romon virág: Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Budapest: Gondolat, 1986. 214–230. p.; Bobory Dóra: *Batthyány Boldizsár titkos tudománya: Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan, 2018. 199–233. p.; Pajkossy Györgyné: *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban: „Nicassii Ellebodii Casletani et amicorum”*. In: *Magyar Könyvszemle*, 99. 1983. 225–242. p.
- [3] Benedek István, i. m. 176. p.
- [4] Benedek István, i. m. 102. p.
- [5] Vesalius, Andreas: *De humani corporis: Az emberi test felépítéséről*. A kötetet összeállította és szerkesztette Szentágothai János, művészettörténeti jegyzetek Tímár László, a tipográfus jegyzete Szántó Tibor. Budapest: Magyar Helikon, 1967.